https://dx.doi.org/10.18778/7525-496-9.04

SPOŁECZNOŚĆ ŻYDOWSKA

Joanna Sadowska
Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej
Uniwersytet Łódzki

Mniejszość żydowska w Łodzi po 1945 r. w świadomości mieszkańców miasta

„...nasuwa się refleksja, iż...legenda
Łodzi jako miasta wielu kultur nie jest
już aktualna...O mniejszości
Żydowskiej i jej oficjalnych formach działalności
np. obchodzenie rocznic, wiem z mediów
w związku z czym wnoszę, iż ta mniejszość
jest w naszym mieście i stara się
kultywować swoje tradycje.
Są to jednak tylko komunikaty
medialne – nic więcej." [ankieta 45/60/27]

Wprowadzenie

Artykuł ten jest podsumowaniem prowadzonych na terenie Łodzi badań dotyczących funkcjonowania w świadomości mieszkańców miasta żydowskiej mniejszości narodowej. Opiera się on w całości na materiale empirycznym zebranym w latach 2009–2010 podczas realizacji projektu badawczego zatytułowanego: „Społeczność żydowska i niemiecka w Łodzi po 1945 roku".

Celem tej części projektu było poznanie opinii łodzian o funkcjonujących na terenie miasta mniejszościach (w opisywanym przypadku mniejszości żydowskiej).

Podstawową badawczą grupę docelową stanowili rodowici łodzianie urodzeni pomiędzy rokiem 1945 a 1960 i nadal mieszkający na terenie miasta. Tak ustawione widełki wieku pozwoliły wyodrębnić grupę osób urodzonych już w badanym okresie a jednocześnie na tyle wcześniej by pamiętać czasy Polski Ludowej i umieć skonfrontować je z obecną sytuacją mniejszości na terenie miasta.

Specjalnie na potrzeby tych badań została opracowana ankieta zawierająca 12 pytań otwartych, umożliwiających poznanie opinii badanych na powyższy temat. Formuła pytania otwartego pozwoliła na swobodne wyrażanie przez nich myśli i formułowanie osobistych sadów dotyczących omawianych kwestii.

Rozdanych zostało 100 ankiet z czego wypełnionych powróciło 80.

50 z nich wypełniły kobiety, a 30 mężczyźni.

Badani legitymują się różnym stopniem wykształcenia od podstawowego (3 osoby) poprzez zawodowe (9 osób), średnie (37 osób) i wyższe (31osób).

Wszyscy mieszkają w Łodzi, w różnych dzielnicach miasta.

Dodatkowo rozdano jeszcze ankiety najmłodszej, dorosłej w momencie badania, grupie rodowitych łodzian, którą stanowiły osoby z roczników 1989–1990.

Opinie ich, w zderzeniu z wypowiedziami głównej grupy badanych, pozwoliły na uchwycenie ewentualnych różnic pokoleniowych w zapatrywaniu się na kwestię mniejszości żydowskiej na terenie Łodzi. Rozdano dodatkowo 50 ankiet dostosowanych dla młodszej grupy badanych dla z czego powróciło 46. Wypełniło je 27 kobiet i 19 mężczyzn. Podobnie jak w głównej grupie badawczej są to osoby o różnym stopniu wykształcenia począwszy od podstawowego (5 osób), poprzez zawodowe (4 osoby) i średnie (32 osoby) a skończywszy na osobach posiadających aktualnie status studenta (w taki sposób zdefiniowało swoje wykształcenie 5 osób). Ankietowani, tak jak w przypadku głównej grupy badawczej, zamieszkują różne dzielnice Łodzi.

Podstawową kwestią niezbędną dla opracowania poszczególnych zagadnień dających wyobrażenie o stanie wiedzy badanych łodzian na temat mniejszości żydowskiej jest ustalenie źródeł ich wiedzy na ten temat.

Dla grupy wiekowej 194–1960 najbardziej typowymi odpowiedziami jest powoływanie się na wiadomości zaczerpnięte z szeroko rozumianych mediów takich jak prasa, telewizja, radio (jeden z badanych podkreślił szczególna rolę „Radia ks. Rydzyka" [ankieta 45/60/12]. 5 razy wymieniony został internet.

Równie częste jest powoływanie się na wiedzę książkową (literaturę) jednak tylko nieliczni wymieniają tu konkretne przykłady. „Literatura np. Isaac Singer, Hanna Kral, czytałam też książki o religii i obrzędach żydowskich [ankieta 45/60/64], „książki (Lalka)" [ankieta 45/60/70], „książki przewodniki – Joanna Podolska" [ankieta 45/60/62] to wszystkie z wymienionych przykładów.

Jako trzecie źródło wiadomości o łódzkich Żydach wymieniają badani wiedzę nabytą na drodze przekazu międzypokoleniowego („od mamy" [ankieta 45/60/62]) lub zdobytą na drodze osobistego kontaktu z Żydami („w latach dzieciństwa mieszkałam w jednej kamienicy z rodziną żydowską" [ankieta 45/60/77]).

Pojedyncze wypowiedzi jako źródło wiedzy wskazują filmy: „Pianista" [ankieta 45/60/70], „Skrzypek na dachu" [ankieta 45/60/37] i „Pollin" [ankieta 45/60/62].

Zupełnie inaczej układają się odpowiedzi badanych z grupy wiekowej 1989–1990.

Tutaj głównym źródłem wiedzy wskazywanym w większości ankiet jest szkoła i lekcje historii (np.: [ankieta 89/90/ 3]). Świadczy to o zmianie systemu edukacji, ale niestety, co będzie widoczne dalej, nie przekłada się na zwiększenie wiedzy młodych Łodzian o mniejszości żydowskiej.

Na drugim miejscu wymienić można media, wśród których króluje internet, dalej zaś jest telewizja i prasa (np.: [ankieta 89/90/6]).

Kolejne miejsce zajmują wiadomości przekazywane w rodzinie i książki (np.:[ankieta 89/90/9]). W żadnej ankiecie nie pojawia się jednak konkretny tytuł.

Kilka osób jako źródło wiedzy wskazało bezpośredni kontakt z przedstawicielami mniejszości, „wiedzę od znajomych pochodzenia żydowskiego" (np.: [ankieta 89/90/1]).

Pierwszym poruszonym w ankiecie problemem sprawdzającym wiedzę badanych o mniejszości żydowskiej w Łodzi jest sprawa liczebności Żydów mieszkających obecnie w mieście. Kwestia ta okazała się sprawą bardzo enigmatyczną dla ankietowanych, a ich stanowiska niezwykle rozbieżne. Co ciekawe problem dotyczy obu badanych grup Łodzian.

W grupie wiekowej 1945–1960 najczęściej, bo aż 26 razy na pytanie o liczbę Żydów mieszkających obecnie w Łodzi pada odpowiedź „nie wiem" [ankieta 45/60/1] czy „nie mam pojęcia" [ankieta 45/60/33]. Liczby podawane w pozostałych ankietach oscylują od 30 osób [ankieta 45/60/ 54] do 200 tysięcy [ankieta 45/60/47] i są tak różnorodne, że nie sposób tu mówić o jakiejkolwiek prawidłowości.

Podobne sytuacja ma się w grupie badawczej 1989–1990. Odpowiedzi „nie wiem"[ankieta 89/90/ 25] udzieliło wprawdzie mniej, bo jedynie 4 badanych jednak i w tym wypadku odpowiedzi liczbowe oscylują pomiędzy liczbą 50 [ankieta 89/90/36] a 200 tysięcy [ankieta 89/90/44].

Kompletnie nieprawdopodobna liczba 200 tysięcy powtórzona kilkukrotnie w obu kategoriach ankiet być może łączy się z sytuacją przedwojenną, kiedy to „w przeddzień drugiej wojny światowej ludność żydowska w polskim Manchesterze – Łodzi liczyła 233 tysięcy osób" [Kersz 1999: 5].

Zarówno w jednej jak i w drugiej grupie jedynie pojedyncze odpowiedzi zgodne są, mniej więcej, z realnym stanem rzeczy i szacują liczebność omawianej mniejszości od 200 [np. ankieta 45/60/25] do 400 osób [np. ankieta 45/60/30].

Kilku ankietowanych podnosi także kwestię różnic pomiędzy oficjalną liczbą Żydów związanych z Gminą Wyznaniową Żydowską w Łodzi a osobami pochodzenia żydowskiego (przynajmniej w mniemaniu ankietowanych) nie związanymi w sposób oficjalny z gminą, czy wręcz nie przyznającymi się do swoich korzeni. Można tu przytoczyć wypowiedzi typu: Żydów jest w Łodzi „600 (przyznających się do tego)" [ankieta 45/60/44] lub „rasowych Żydów mieszka niewielu tzn. takich, którzy oficjalnie przyznają się oraz demonstrują swoją przynależność przez rożne sposoby zachowania i kreowania swojej osobowości – kilka % tj. ok. 100. Natomiast jest dość duża liczba Żydów (ok. 20%), którzy oficjalnie nie przyznają się do swoich korzeni lecz ich poglądy, różne formy bycia podkreślają jednocześnie ich żydowski rodowód" [ankieta 45/60/63].

Motyw zaniżonej liczebności badanej grupy przewija się w wielu wypowiedziach a na pytanie o liczbę Żydów w Łodzi często padają odpowiedzi typu: „chyba jest 200 – przyznających się do narodowości w rzeczywistości znam więcej" [ankieta 45/60/25].

Takie podejście może być, częściowo przynajmniej, wytłumaczeniem dla tak olbrzymich różnic w podawanych przez badanych liczbach.

Pojawiają się także (w starszej grupie) pojedyncze głosy kwestionujące w ogóle funkcjonowanie tej mniejszości na terenie Łodzi, gdy na pytanie o liczbę Żydów pada odpowiedź „nie wiem. Mieszkając w tym mieście 54 lata nie miałam okazji poznać ani jednego Żyda" [ankieta 45/60/27].

1. Polska ludowa a dzień dzisiejszy – zmiana sytuacji mniejszości żydowskiej w Łodzi

Zasadniczą dla prowadzonych badań kwestią było dokonanie przez ankietowanych, podstawowej (starszej) grupy badawczej, próby oceny sytuacji Żydów i funkcjonowania tej mniejszości na terenie Łodzi w czasach Polski Ludowej i współcześnie czyli po transformacji ustrojowej w 1989 r.

Na pytanie czy sytuacja Żydów jako mniejszości narodowej uległa zmianie po roku 1989 ponad połowa ankietowanych (42 osoby) udzieliła odpowiedzi twierdzącej, sugerując zmianę na lepsze. W Polsce Ludowej „Żydzi byli prześladowani, żądano od nich powrotu do swego kraju – obecnie zaś – łódzcy Żydzi odzyskali od władz miasta przedwojenną siedzibę przy ul. Pomorskiej, która powoli przekształca się w centrum żydowskiej kultury. Odrestaurowano jedyną ocalałą po wojnie synagogę przy ulicy Rewolucji 1905 roku; tworzone są restauracje koszerne np. Cafe Tuwim; często i otwarcie mówi się o holokauście" [ankieta 45/60/26]. „Do 1968 roku nic się specjalnie nie działo (tyle pamiętam), później była nagonka... – obecnie – ludność ta przyznaje się coraz częściej do swojego pochodzenia. Częściej przyjeżdżają do naszego miasta, biorą udział w rozmaitych uroczystościach związanych np. z ich dziejami, zaczynają inwestować" [ankieta 45/60/34]. Czyli sytuacja uległa zmianie a nawet „zmieniła się zasadniczo. Po pierwsze zaczęto dostrzegać tę grupę obywateli. Po drugie są różne spotkania w szkołach, na uczelniach na których młode pokolenie ma okazję dowiedzieć się o kulturze, historii i życiu Żydów" [ankieta 45/6062].

Przy czym zaznaczyć należy, iż powyższe cytaty należą do nielicznych bardziej rozbudowanych i operujących konkretami wypowiedzi na ten temat. Pozostała część to raczej ogólniki ujmujące kwestie związane z badaną mniejszością poprzez pryzmat sytuacji politycznej w Polsce, bez odniesień do lokalnej społeczności łódzkiej. „Sytuacja tej mniejszości w czasach PRL była niezbyt dobra ponieważ dochodziło do ich prześladowań, wystąpień antysemickich. Wiele osób do dnia dzisiejszego dyskryminuje osoby pochodzenia żydowskiego, ale wraz ze wzrostem świadomości ludności wzrasta jej tolerancja" [ankieta 45/60/72] czyli jest lepiej, bo Żydzi mogą „jawnie okazywać odmienność kulturową i wyznaniową" [ankieta 45/60/28], bo „obecnie bardziej liczy się

człowiek niż jego pochodzenie" [ankieta 45/60/25] i „...nie ma... represji ze strony władz" [ankieta45/60/52]. Skończyły się „przesiedlenia oraz prześladowania" [ankieta 45/60/31] i czasy, kiedy „można było obrażać czy lekceważyć Żyda bez żadnych konsekwencji prawnych" [ankieta 45/60/22].

Okres Polski Ludowej postrzegany jest jako czas, w którym „...widoczne były represje wobec tej mniejszości narodowej. Zwłaszcza w 1968 r." [ankieta 45/60/52].

To właśnie wydarzenia z marca 1968 roku, kiedy to Żydów „za pomocą rozmaitych szykan... zmuszano do emigracji...odbierano obywatelstwo i prawo powrotu..."

[Cała 1997:94] są najczęściej przytaczanym argumentem eksponującym ich złą sytuację w tamtym okresie. „Napiętnowani w roku 1968" [ankieta 45/60/80] zostali obarczeni „winą za sytuacje w kraju i zmuszeni w 1968 r. do opuszczenia kraju" [ankieta 45/60/64], skazani na „...przymusowy wyjazd do Izraela" [ankieta 45/60/ 33]. Od tego momentu sytuacja Żydów pozostałych w Polsce wyglądała „...bardzo źle" [ankieta 45/60/37] i dopiero przemiany dokonywane od 1989 roku zmieniły ten stan rzeczy i „obecnie nie ma już dyskryminacji tej grupy obywateli" [ankieta 45/60/24].

Pozostała połowa ankietowanych to osoby nie mające żadnego zdania na omawiany temat („nie interesuję się tym" [ankieta 45/60/56]) i takie, które odpowiedziały, że sytuacja Żydów po 1989 r. nie zmieniła się, bądź zmieniła się nieznacznie i zależy od „...rządzącego ugrupowania" [ankieta 45/60/58], a w PRL-u „wyglądała „...trochę gorzej, ale też dobrze" [ankieta 45/60/38].

Jedynie w kilku ankietach można odnaleźć bardziej osobiste refleksje ankietowanych oparte o ich wspomnienia z życia w okresie Polski Ludowej typu: „pamiętam w latach dzieciństwa Żydzi byli poniżani słownie, często ukrywali swe pochodzenie – dziś – są szanowani... dbają o swoje święta religijne, kulturę" [ankieta 45/60/77] lub „nie przypominam sobie złych sytuacji związanych z Żydami" [ankieta 45/60/68] czy „pamiętam rok 1968. Wtedy wielu Żydów, którzy mieszkali w Łodzi dostało od polskiego rządu bilet w jedną stronę" [ankieta 45/60/70].

Poza tymi nielicznymi wyjątkami ankietowani zazwyczaj nie odwołują się do własnych wspomnień tylko formułują ogólne sądy na omawiany temat typu: w Polsce Ludowej „do marca 1968 r. – było dobrze, później różnie. Zapanował wielki antysemityzm nakręcany przez propagandę – obecnie Żydzi traktowani są – obojętnie. Przez pewną część społeczeństwa są postrzegani jako wrogowie narodu np. przez środowisko Radia Maryja" [ankieta 45/60/9].

Jeden ankietowany ocenił, że sytuacja w minionym okresie kształtowała się dla Żydów „...trochę lepiej. Wiązało się to oczywiście ze strachem przed władzą – a dziś jest – tragicznie – bo – brak jakichkolwiek hamulców" [ankieta 45/60/8].

2. Żydzi na tle innych łodzian

Kolejnym poruszonym w ankiecie zagadnieniem jest kwestia wyróżniania się omawianej mniejszości na tle innych łodzian.

W wypowiedziach przedstawicieli starszej grupy wiekowej przeważała opinia, iż Żydzi, jako mniejszość narodowa, niczym się nie wyróżniają (np.: [ankieta 45/60/2]).

W ten sposób ujęło sprawę aż 56 z 80 badanych osób.

2 osoby posunęły się w tym stwierdzeniu jeszcze dalej pisząc, iż Żydzi „...wręcz starają się niczym nie wyróżniać" [ankieta 45/60/1] lub, że wyróżniają się wprawdzie (nie podano czym) „...ale są głęboko skryci i trudno ich wyróżnić" [ankieta 45/60/38].

Pozostali ankietowani byli zdania, że są podstawy, by twierdzić, iż przedstawicieli badanej mniejszości można w Łodzi odróżnić bo „wyróżniają się gdy mają święta ubiorem i wyglądem" [ankieta 45/60/12], „...wizualnie urodą fizyczna, strojem zewnętrznym kreowaniem swojej osoby według wzorów, zwyczajów i tradycji żydowskich..."[ankieta 45/60/63], „...czasami ubiorem i pejsami" [ankieta 45/60/77], „Żydzi ortodoksyjni...ubiorem" [ankieta 45/60/70].

Wygląd zewnętrzny i ubiór to najczęściej podawane wyróżniki. Czasem pojawia się sprecyzowanie, iż dotyczy to Żydów ortodoksyjnych (np.: [ankieta 45/60/18]).

Tylko w dwóch przypadkach zwrócono uwagę na inne cechy niż strój i wygląd zewnętrzny podając jako charakterystyczne inne „wyznanie i wiarę" [ankieta 45/60/29] oraz inną „...kulturę" [ankieta 45/6050].

Podobnie ułożyły się odpowiedzi w młodszej grupie wiekowej łodzian, którzy również w większości (30 wypowiedzi) uznali, że Żydzi, jako mniejszość narodowa niczym się nie wyróżniają (np.: [ankieta 89/90/1]).

W wypowiedziach wskazujących na istnienie różnic tu również dominują takie, których autorzy akcentują głównie inny „ubiór i wygląd zewnętrzny" [ankieta 89/90/5].

Według ankietowanych, Żydów wyróżnia „nakrycie głowy (jarmułka) i zarost u mężczyzn" [ankieta 89/90/25], „...kapelusze broda i ciemne płaszcze" [ankieta 89/90/4]. Ortodoksyjni Żydzi wyróżniają się „ciemnymi włosami i zapuszczonymi pejsami" [ankieta 89/90/32], „...strojem i fryzurą..." [ankieta89/90/33].

Poza czysto zewnętrznymi cechami raz jako wyróżnik podano „inną tradycję" [ankieta 89/90/27], raz „inne obyczaje" [ankieta 89/90/13], raz „intelekt" [ankieta 89/90/26] i raz to, iż „...zajmują wysokie stanowiska" [ankieta 89/90/9].

3. Stosunek ankietowanych do badanej mniejszości

Przechodząc do omawiania stosunku ankietowanych do badanej mniejszości chciałabym omówić trzy zagadnienia, a mianowicie kwestię antysemityzmu

i prób definiowania tego terminu przez badanych, sprawę antysemityzmu na terenie Łodzi i osobisty stosunek badanych do Żydów.

Definiowanie antysemityzmu w większości ankiet opiera się na klasycznym rozumieniu tego zjawiska mówiącym, że antysemityzm to „... wroga postawa, agresja słowna lub fizyczna, nieprzychylne sądy uogólniające i uprzedzenia wobec Żydów oraz poglądy uzasadniające taką postawę przesłankami religijnymi, narodowymi, rasistowskimi, politycznymi bądź ekonomicznymi" [Cała 2000:9].

Zgodnie z tą definicją ankietowani zazwyczaj odpowiadają, że antysemityzm to szeroko rozumiana „nienawiść do Żydów" [ankieta 45/60/3], „uprzedzenie i dyskryminacja osób pochodzenia żydowskiego" [ankieta 45/60/77], „niechęć, wrogie nastawienie do narodów semickich – głównie Żydów" [ankieta 89/90/9], „...dyskryminowanie Żydów ze względu na ich wyznanie albo pochodzenie" [ankieta 89/90/33], „generalnie jakby odgórne krytykowanie postępowania zasad, dokonań, instytucji czy tradycji żydowskich" [ankieta 45/60/22]. Ten dość lapidarny sposób definiowania dominuje zarówno w starszej jak i w młodszej grupie wiekowej.

Zaledwie kilka definicji wychodzi poza schemat krótkiego odwołania do określeń takich jak nietolerancja, dyskryminacja, uprzedzenie, niechęć czy nienawiść do Żydów i ich kultury, a ich autorzy szerzej określają antysemityzm jako np.: „poglądy, które zawierają negatywne lub wrogie nastawienie do Żydów (np. że rządzą światem, powinni żyć w gettach itd.). Poglądy te mogą skłaniać do wrogich zachowań przeciwko Żydom do zakładania organizacji np. neonazistowskich" [ankieta 45/60/64].

W jednym przypadku ankietowany napisał, że nie wie co to jest antysemityzm [ankieta 89/90/18].

Kilkoro zaś ankietowanych (w obu grupach wiekowych) definiowało antysemityzm nie odnosząc tego terminu bezpośrednio do mniejszości żydowskiej jako „nienawiść do innej narodowości, rasy i pochodzenia" [ankieta 45/60/11], „brak tolerancji dla innej wiary" [ankieta 45/60/43], czy „brak tolerancji religijnej" [ankieta 89/90/5].

W dwóch przypadkach (w starszej kategorii wiekowej) pojawił się pogląd, iż „termin ten wymyślili sami Żydzi dla swoich potrzeb (gdy brakuje im już argumentów do przeforsowania swojej racji" [ankieta 45/60/60] i jest to termin „....specjalnie wymyślony przez żydowskie orientacje, rasistowsko nacechowane aby posiadać zręczną ideologię przeciwko innym narodom a zwłaszcza Polakom aby stworzyć w świadomości ogólnoludzkiej mit pokrzywdzonego społeczeństwa żydowskiego" [ankieta 45/60/63].

Zjawisko antysemityzmu na terenie Łodzi oraz postrzeganie mieszkańców miasta przez pryzmat tego zagadnienia związane jest ze znaczną polaryzacją stanowisk badanych.

Według części badanych (znowu problem ten wygląda podobnie w obu grupach wiekowych) Łodzianie są antysemitami, bo „..dlaczego mieli by być inni?"

[ankieta 45/60/38]. „Tak" [ankieta 45/60/2], „zdarzają się tacy" [ankieta 45/60/22], „większość" [ankieta 89/90/19], „niestety część mieszkańców Łodzi to antysemici" [ankieta 89/90/33] to najczęściej podające odpowiedzi. W obu grupach wiekowych w tym tonie opowiedziała się około połowa badanych.

Druga połowa jest wręcz przeciwnego zdania. „Nie tylko Łodzianie lecz Polacy w ogóle nie są antysemitami. Potwierdza to cała historia polskiego narodu po czasy ostatnie wraz z II wojną światową. To dzięki słowiańskiemu charakterowi Polaków na całych terenach dawnej Rzeczpospolitej jak w żadnym innym państwie europejskim osiedliło się najwięcej Żydów" [ankieta 45/60/63]. Tu najczęściej padają odpowiedzi „nie" [ankieta 89/90/26], „raczej nie" [ankieta 45/60/77], „nie, pojedyncze przypadki są niestety w każdym mieście..." [ankieta 4560/45], „nie, poza pewnymi środowiskami..." [ankieta45/60/58].

Ankietowani wyrażali także swoje zdanie na temat przyczyn istnienia antysemickich zachowań i wymieniali ich przykładów.

Jeśli chodzi o przyczyny to, w starszej grupie ankietowanych, podało je jedynie kilku badanych i są to:

- pamięć czasów przedwojennych i przekazywanie obrazu „złego Żyda" z pokolenia na pokolenie – „antysemitami są ludzie w wieku podeszłym pamiętający przedwojennych Żydów i grupy młodych chuliganów głównie kibiców" [ankieta 45/60/1], na których „poglądy antysemickie przechodzą z pokolenia na pokolenie" [ankieta 45/60/2]. Ta „wrodzona i podsycana wrogość do innych uważanych za winnych wszelkich kłopotów społecznych i osobistych" [ankieta 45/60/58] jest jednym ze źródeł antysemityzmu,
- podtekst finansowy – „tłumaczenie zjawisk bogactwa pochodzeniem, funkcjonowanie stereotypów np. chytrego Żyda dbającego tylko o interesy własnej grupy" [ankieta 45/60/42], „umiejętność zdobywania pieniędzy, roszczenia potomków rodzin żydowskich o zwrot zagarniętego mienia" [ankieta 45/60/21] oraz fakt, iż według ankietowanego „Żydzi rządzą wszystkimi układami politycznymi, gospodarczymi i finansowymi w mieście, w kraju i na świecie" [ankieta 45/60/38]
- „...powiązania rodzinne (gminy) preferują obywateli pochodzenia żydowskiego i transferują kapitał poza Łódź" [ankieta 45/60/ 28]
- „z uprzedzenia lub niewiedzy" [ankieta 45/60/35]
- „grupy młodych ludzi zrzeszonych w organizacjach nie tolerujących innych nacji, odmienności innych tradycji religijnych i kulturowych" [ankieta 45/60/77], „jest to młodzież poza kontrolą rodziców i szkoły, w dużej mierze zdemoralizowana. Wśród dorosłych antysemityzm nie jest tak widoczny. Występuje głównie na wsi – wśród chrześcijan, którzy z kościoła wynieśli wiedzę, że Chrystusa zabili Żydzi. Liczy się dla nich tylko ta sprawa, a kościół nie spieszy się z podkreśleniem, że cała rodzina Chrystusa była pochodzenia żydowskiego. Antysemityzm wynika w dużej mierze z nieznajomości kultury Żydowskiej i opiera się na stereotypach" [ankieta 45/60/62]. Przy okazji powyższego cytatu warto nadmienić, iż jest to jedyna wypowiedź nawiązująca

do kwestii „...obarczania Żydów odpowiedzialnością za śmierć Jezusa" [Cała 1992:11].

Podobne przyczyny podają przedstawiciele młodszej z badanych grup, ale padły tu jedynie cztery odpowiedzi upatrujące przyczyn antysemityzmu w następujących zjawiskach:
- w „braku wykształcenia, zabobonach i wpływie środowiska [ankieta 89/90/11],
- w czasach przedwojennych „za dorabianie się wielkich majątków, wyzysk robotników i przepych z jakim budowali swoje pałace" [ankieta 89/90/12],
- w mechanizmie społecznym opartym na „...szukaniu kozła ofiarnego, zrzucaniu na Żydów winy za rożne swoje niepowodzenia" [ankieta 89/90/33]
- i w„...zazdrości o to jak się Żydom powodzi (może akurat nie łódzkim, ale generalnie" [ankieta 89/90/37].

Znacznie bogatszy materiał do analizy dostarczają wypowiedzi ankietowanych kwestii przykładów antysemityzmu na terenie Łodzi.

W starszej grupie badawczej 34 osoby nie podały żadnego przykładu podobnych zachowań („nie znam przypadków zachowań antysemickich" [ankieta 45/60/16]). Reszta ankietowanych najczęściej, bo aż 29 razy, odwołuje się do prostego przykładu, twierdząc iż „wystarczy popatrzeć na mury, domy, na których pełno napisów antysemickich" [ankieta 45/60/34], by mieć najlepszy przykład łódzkiego antysemityzmu. „Wypisywanie obelżywych wyrazów, zdań" [ankieta 45/60/26] i powstawanie „antysemickich napisów na murach" [ankieta 45/60/24] jest, jak się zdaje, najbardziej dostrzegalnym przejawem antysemityzmu na terenie miasta.

Pozostali ankietowani jako przykładowy antysemityzm wymieniają również:
- funkcjonowanie „...określenia Żyd – w chęci obrażenia kogoś, jeśli się komuś lepiej powodzi (ale Żyd!) itp., pogardliwe wypowiedzi na temat tej nacji" [ankieta 45/60/33],
- „wrogie okrzyki na imprezach sportowych" [ankieta 45/60/13],
- „głupie i bardzo obraźliwe żarty" [ankieta 45/60/45].

Natomiast wśród młodszych ankietowanych 17 nie podało przykładów antysemityzmu, reszta zaś wymieniła tu następujące zjawiska:
- „używanie przez kluby sportowe Widzew i ŁKS określeń pejoratywnych odnoszących się do narodu żydowskiego wykorzystywanych do obrażania przeciwnych kibiców" [ankieta 89/90/9],
- „...obecność antysemickich zwrotów w folklorze słownym..." [ankieta 89/90/1], „powiedzonka młodych ludzi (ty Żydzie)" [ankieta 89/90/5], stwierdzenie, że „nazywanie kogoś Żydem ma negatywny charakter" [ankieta 89/90/14] i traktowanie „zwrotu Żydek jako obraźliwy" [ankieta 89/90/13]. Bardzo charakterystyczny jest fakt, iż przedstawiciele młodego pokolenia łodzian przytaczają pogląd jakoby określenie – Żyd - interpretowane było jako „poniżenie innego człowieka" [ankieta 89/90/27]. Tego typu pogląd pojawia się aż w 10 odpowiedziach!

- „napisy na murach obrażające tę grup ludności np. ŁKS Żydy lub Żydzew [ankieta 89/90/2], „napisy Żyd jako obelga" [ankieta 89/90/17].

Na tym tle ciekawie układa się kwestia osobistego stosunku ankietowanych do mniejszości Żydowskiej funkcjonującej na terenie Łodzi.

Większość badanych w starszej grupie wiekowej deklaruje tu stosunek obojętny. „Osobiście nie znam żadnej osoby pochodzenia żydowskiego, a osoby należące do tej mniejszości są mi obojętne" [ankieta 45/60/72], „obojętny. Nie szkodzą i nie pomagają" [ankieta 45/60/56], „obojętny – są ludźmi jak każdy inny naród" [ankieta 45/60/23] „nie przeszkadzają mi" [ankieta 45/60/12] to przykładowe tego typu odpowiedzi, chociaż po prostu „obojętny" [ankieta 45/60/58] to najczęstszy typ odpowiedzi.

Podobne w wymowie ogólnej, bo nie zawierające, bezpośrednio wyrażonego pozytywnego bądź negatywnego nastawienia, są wypowiedzi typu „mój stosunek do tej grupy jest taki sam jak do wszystkich ludzi, bez względu na narodowość pochodzenie czy wyznanie" [ankieta 45/60/46], „normalny jak do wszystkich ludzi. Nie jest dla mnie ważne kto jest jakiej narodowości. Wszyscy zasługują na normalne traktowanie i powinni mieć takie same prawa i obowiązki" [ankieta 45/60/48] „stosunek neutralny, ale mam przyjaciół pośród Żydów" [ankieta 45/60/9], „umiarkowanie tolerancyjny" [ankieta 45/60/63], „ambiwalentny" [ankieta 45/60/25].

Na 80 ankiet z 16 odpowiedzi wynika „zupełnie pozytywny" [ankieta 45/60/57] stosunek badanych do Żydów, ponieważ „religia czy wyznanie nie ma wpływu na to jakim się jest człowiekiem" [ankieta 45/60/69]. Na ogół jeśli odpowiedź na pytanie o osobiste nastawienie do omawianej mniejszości brzmi „pozytywne" [ankieta 45/60/41] nie jest ona dalej rozwijana i tłumaczona.

„Negatywny" [ankieta 45/60/24] stosunek do Żydów zadeklarowało 5 osób motywując swoje stanowisko np. tym, iż „...większość wypowiedzi i wystąpień Żydów po II wojnie św. cechuje wrogi stosunek do Polski i Polaków obwinianie nas o współdziałanie z hitlerowcami w eksterminacji Żydów" [ankieta 45/60/24] lub podkreślając nieufność do osób „... nie przyznających się do swojej tożsamości" [ankieta 45/60/27].

W młodszej grupie wiekowej także większość badanych wyraziła „obojętne" [ankieta 89/90/7] nastawienie do badanej grupy z tym, że pojawiły się tu również odpowiedzi „nie mam zdania" [ankieta 89/90/36], które również zaliczyłam do tej kategorii. Częstą odpowiedzią jest też powoływanie się na kwestie równości wszystkich ludzi i narodów bez jednoczesnego wyrażania zdecydowanie pozytywnego osądu „...wierzę, że wszyscy są dziećmi Bożymi i mają prawo do dążenia do szczęścia, o ile nie naruszają wolności innych" [ankieta 89/90/26], „uważam, że w każdej grupie ludzi są dobrzy i źli niezależnie od tego jaką religię wyznają i skąd pochodzą. Nie jestem uprzedzona do tej mniejszości. Wszyscy są równi" [ankieta 89/90/33].

6 osób wypowiedziało się pozytywnie pisząc np. „znając historię tego narodu mój stosunek do tego narodu jest bardzo pozytywny" [ankieta 89/90/45],

i wyrażając „szacunek za cierpienia, które ich spotkały i za przetrwanie" [ankieta 89/90/14].

2 wypowiedzi były negatywne, co ciekawe obie, jak wyżej, oparto o argumentację historyczną motywując złe nastawienie do Żydów „uwarunkowaniami historycznymi" [ankieta 89/90/8] i „...zachowaniem podczas wojny" [ankieta 89/90/4].

Można więc podsumować, iż obie grupy wiekowe zadeklarowały, używając innych argumentów, w większości obojętny stosunek do omawianej mniejszości powstrzymując się od jednoznacznej oceny pozytywnej bądź negatywnej.

Na koniec omawiania kwestii stosunku ankietowanych do Żydów pozostawiłam sprawę ich osobistych kontaktów z omawianą mniejszością. Zagadnienie to pokazuje na ile badani wyrażając sądy o Żydach i pisząc o swoim stosunku do nich posługują się osobistymi doświadczeniami wynikłymi ze znajomości przedstawicieli tej grupy, a na ile pozostają w sferze ogólnie funkcjonujących stereotypów.

W starszej grupie wiekowej na doświadczenia z osobistych kontaktów z Żydami powołało się 37 osób przy czym określenie osobisty kontakt jest różnie przez badanych interpretowane.

Niektórzy odpowiadając na to pytanie twierdząco mają na uwadze przelotny kontakt powstały np. przy zwiedzaniu gminy, cmentarza lub synagogi [ankiety 45/60/3, 45/60/45], czy uczestnictwa w imprezach kulturalnych takich jak „...Festiwal Dialogu Czterech Kultur" [ankieta 45/60/77].

Część powołuje się na kontakty zawodowe: „praca u Żyda" [ankieta 45/60/56], „prowadziłem dla nich prace remontowe. Są wymagający, ale to dobry płatnik" [ankieta 45/60/7].

Wreszcie część pisze o kontaktach towarzyskich, sąsiedzkich czy przyjacielskich. Są tu wymieniane różne okoliczności zawarcia tej znajomości takie jak np. „zamieszkiwanie w jednej kamienicy, uczęszczanie do szkoły" [ankieta 45/60/23]. Często znajomość opisuje się jako „kontakty towarzyskie" [ankieta 45/60/65], „bliski kontakt" [ankieta 45/60/60], „codzienny kontakt" [ankieta 45/60/52]. Wspominane są też kontakty z dzieciństwa, czasem kontynuowane do dziś: „chodziłem razem z nimi do szkoły, byli moimi kolegami" [ankieta 45/60/20], „...w dzieciństwie przyjaźniłam się z Żydówką" [ankieta 45/60/29], „od dzieciństwa miałam i mam do tej pory kontakty z osobami pochodzenia żydowskiego. Pamiętam rok 1968 i wyjazd znajomych moich rodziców, wyjazd kolegów ze szkoły, ich częsta rozpacz i dylematy dokąd jechać. W liceum w klasie miałam 5 osób pochodzenia żydowskiego. Wśród moich znajomych i znajomych moich dzieci są Żydzi z którymi utrzymujemy bliskie kontakty" [ankieta 45/60/34].

W młodszej grupie wiekowej osobisty kontakt z Żydami potwierdziło 18 osób. Powoływały się one, podobnie jak starsi ankietowani, na „kontakty towarzyskie z młodzieżą tej grupy wyznaniowej" [ankieta 89/90/1], lecz również na organizowane przez szkołę „spotkania z przedstawicielami tej mniejszości"

[ankieta 89/90/4], „spotkania w ramach wystawy w muzeum" [ankieta 89/90/16] czy kontakty wakacyjne „w okresie wakacyjnym pracowałam u 2 rodzin żydowskich" [ankieta 89/90/37].

4. Wiedza ankietowanych o badanej mniejszości

Kolejny blok zagadnień poruszonych w ankiecie pozwala ocenić na ile badani Łodzianie wykazują się znajomością funkcjonujących na terenie miasta mniejszości narodowych, w tym przypadku Żydów.

Padają tu pytania o to czy ankietowany jest w stanie wymienić osoby, obiekty bądź instytucje związane z działalnością tej mniejszości na terenie Łodzi, o udział Żydów w ważnych dla miasta wydarzeniach, o szczegóły dotyczące zwyczajów tej mniejszości, czy zawody z wykonywaniem jakich jest kojarzona.

Odpowiedzi na pytanie o miejsca, instytucje lub osoby łączone w mieście z mniejszością żydowską wykazały raczej niewielki zasób wiedzy badanych. Dotyczy to zarówno starszej jak i młodszej grupy Łodzian.

W przypadku podstawowej grupy badawczej 15 osób, a w przypadku młodszych ankietowanych 14 (!) w ogóle nie potrafiło udzielić odpowiedzi na tak sformułowane pytanie! Reszta, poza drobnymi wyjątkami, posługiwała się bardzo ogólnymi wiadomościami.

Jako osoby wywodzące się z kręgu kultury żydowskiej obie grupy ankietowanych wymieniały: Izraela Poznańskiego [ankieta 45/60/59], Juliana Tuwima i Artura Rubinsteina [ankieta 45/60/80], Marka Edelmana [ankieta 89/90/28], Seweryna Sterlinga [ankieta 89/90/45], Symchę Kellera [ankieta 89/90/35] i Marcela Szytenchelma [45/60/48]. Wyłącznie wśród starszych ankietowanych kilkukrotnie padło przy tej okazji nazwisko byłego prezydenta Łodzi Jerzego Kropiwnickiego [ankieta 45/60/27].

Jeśli zaś chodzi o miejsca lub instytucje związanie czy kojarzące się z Żydami wymieniane są: „synagoga i gmina przy Pomorskiej" [ankieta 45/60/68], „...synagoga przy Rewolucji..." [ankieta 45/60/15], „cmentarz żydowski" [ankieta 45/60/19] i „Fundacja Laudera" [ankieta 89/90/33].

Odrębna grupę stanowią „obiekty związane z uczczeniem pamięci zagłady Żydów" [ankieta 45/60/21] takie jak „Park Ocalałych, Stacja Radegast" [ankieta 89/90/36], „Muzeum na Radogoszczu, Bałuty i dawne getto" [ankieta 89/90/37].

Wymieniane w dalszej kolejności są również obiekty związane z historią fabrykancką takie jak „Pałac Poznańskich" [ankieta 45/60/65] (jest to najczęściej pojawiający się przykład) i „...fabryka Poznańskiego Izraela przy Ogrodowej" [ankieta 45/60/48] a także „...kamienice i fabryki..." [ankieta 45/60/52], „...kompleksy fabrykantów i kamienice na Piotrkowskiej" [ankieta 45/60/55] bez precyzowania o jakie dokładnie obiekty chodzi.

Badani wspominają też o żydowskich restauracjach [ankieta 89/90/1].

Na pytanie o uczestnictwo Żydów w ważnych dla Łodzi wydarzeniach typowa odpowiedź jest twierdząca, ale z zastrzeżeniem, że „... częściej

uczestniczą w wydarzeniach związanych ze swoja grupą" [ankieta 45/60/29], w „uroczystościach związanych z historią Żydów w mieście" [ankieta 89/90/30], w wydarzeniach „związanych z historią miasta, np. likwidacją getta" [ankieta 45/60/34].

Tak jak w przypadku wyżej opisanych kwestii znów zgodne są co do tego obie badane grupy (58 twierdzących odpowiedzi starsi, 30 młodsi).

Spośród uroczystości, które wymieniają badani jako kojarzące się im z uczestnictwem Żydów na uwagę zasługują „obchody na Stacji Radegast, obchody związane z gettem Żydowskim" [ankieta 45/60/43], „65 rocznica likwidacji przez Niemców getta łódzkiego, odsłonięcie pomnika Sprawiedliwych wśród Narodów Świata w Parku Ocalałych" [ankieta 45/60/39], „otwieranie muzeów, miejsc pamięci, odsłanianie pomników" [ankieta 45/60/40], „składanie kwiatów pod pomnikami" [ankieta 45/60/54].

Jeden z badanych zaznaczył, iż „pan Symcha Keller zapraszany jest na wszelkie uroczystości obchodów rocznicowych" [ankieta 45/60/44].

Poza uroczystościami związanymi z wydarzeniami historycznymi wymieniane są też imprezy odbywające się w ramach szeroko rozumianego „życia kulturalnego miasta (np. koncerty fortepianowe, filmy)" [ankieta 45/6030].

Zdecydowanie najpopularniejszą imprezą wymienianą przez prawie wszystkich ankietowanych z obu grup jest Festiwal Dialogu Czterech Kultur [ankieta 89/90/1]. Niestety wszyscy badani ograniczają się jedynie do podania nazwy festiwalu kojarzonego powszechnie z udziałem Żydów. W żadnej z ankiet nie wymieniono jakichkolwiek artystycznych wydarzeń odbywających się w ramach tego festiwalu a przybliżających kulturę żydowską.

Poza Festiwalem Dialogu Czterech Kultur jeden z ankietowanych jako kojarzące się z kulturą żydowską wymienił „Łódzkie Spotkania baletowe" [ankieta 45/60/9], jeden organizowane przez Żydów „kursy językowe, tańca..." [ankieta 45/60/33].

Są też odpowiedzi bardzo ogólnikowe, które z uczestnictwem Żydów łączą bliżej niesprecyzowane „spektakle, festiwale..." [ankieta 45/60/9].

Raz w grupie młodszej i raz w starszej pojawiły się odpowiedzi kojarzące Żydów z udziałem „...w decyzjach władz miasta, biznesem" [ankieta 45/60/28] i z „zarządzaniem miastem" [ankieta 89/90/37].

Odpowiedzi na pytanie o szczegóły dotyczące zwyczajów omawianej mniejszości np. o obrzędy rodzinne czy obchody świąt kalendarzowych wykazały bardzo znikomą wiedzę badanych na ten temat.

33 osoby w starszej grupie badanych i aż 24 w młodszej w ogóle nie udzieliło odpowiedzi na to pytanie.

Reszta badanych posiadała wiedzę bardzo okrojoną i na pytanie czy znają jakieś zwyczaje omawianej mniejszości odpowiadało: „tak np. szabas" [ankieta 45/60/4], „obrzezanie" [ankieta 45/60/59], „niewiele (święto Paschy)" [ankieta

45/60/55], „chanuka” [ankieta 89/90/26] czy „zapalanie menory” [ankieta 89/90/4].

Najczęściej jako przykład podawano „szabat-najważniejsze święto...” [ankieta 89/90/22], dodając czasem, iż jest to „...siódmy dzień tygodnia (przeznaczony na odpoczynek, obowiązuje w nim zakaz wykonywania niektórych czynności” [ankieta 89/90/27], że w ten dzień odbywa się „...uroczysta kolacja...” [ankieta 45/60/18] i jest to „...dzień święty...” [ankieta 45/60/37].

Żaden ankietowany nie podał bliższych szczegółów opisujących zwyczaje związane z tym dniem.

Podobnie pozostałe święta (kalendarzowe) takie jak: Jom Kippur, Purim, Pesach, Sukkot, Chanuka wymieniane są jedynie z nazwy. W rzadkich przypadkach przytoczona nazwa łączy się z dodatkowym opisem typu: „Pesach – święto wiosny, święto pielgrzymkowe, je się macę” [ankieta 45/60/27], „święto Jom Kippur (Święto Pojednania), Sukkot (Namiotów), Rosz ha - szana (Nowy Rok)... Chanuka (Święto Świateł)” [ankieta 45/60/62].

Podobnie niski poziom wiedzy dotyczy obrzędowości rodzinnej. Jako znane obrzędy wspominają ankietowani „...bar micwę...” [ankieta 45/60/70] i nadmieniają „ że chłopcy są obrzezani” [ankieta 89/90/33]. Obrzezanie jako powszechnie znany fakt jest często wymienianym obrzędem, ale podobnie jak w przypadku świąt kalendarzowych wiedza ankietowanych ogranicza się jedynie do nazwy. Bliższe informacje nie są tu raczej przytaczane. W jednym przypadku ankietowany napisał, o obrzezaniu, że odbywa się „... w 7 dniu życia...” [ankieta 45/60/3] chłopca. Dwie odpowiedzi zaś odnoszą ten fakt do chłopców kilkuletnich: „w młodych latach życia chłopców dokonuje się obrzezania - między 7 a 9 rokiem życia” [ankieta 89/90/25]”, „6–7 letni chłopcy są obrzezywani i mają bar micwę coś jak u katolików pierwsza komunia” [ankieta 45/60/30].

Ten ostatni cytat może też posłużyć jako przykład prób tłumaczenia elementów żydowskiej tradycji poprzez odwołania do doświadczeń własnej kultury. Tego typu przykładów jest jeszcze kilka i pochodzą one z wypowiedzi młodszego pokolenia badanych („...Dzień święty wypada u nich w sobotę a nie w niedzielę jak u nas” [ankieta 89/90/43], „myślę, że oni nie mają czegoś takiego jak Wigilia i Wielkanoc” [ankieta 89/90/39] i „...nie kupują choinki na święta” [ankieta 89/90/38]).

Część ankietowanych przywołuje tu również kwestie koszerności jedzenia. Jako podstawowa zasada przytaczany jest fakt, że Żydzi „nie jedzą wieprzowiny” [ankieta 89/90/33]. Jedna osoba wspomniała, że mięso „nie może zawierać śladów krwi...” [ankieta 45/60/3], i również jedna znała „zakaz spożywania mięsa z mlekiem” [ankieta 45/60/27].

Pozostałe kwestie pojawiają się jako pojedyncze wypowiedzi poszczególnych badanych osób. Jest to np. podkreślenie faktu, że „przynależność do wiary żydowskiej nabywa się przez urodzenie z matki Żydówki. Żydzi mają się za

naród wybrany przez Boga. Modlitwy odbywają się w świątyniach a miejscem kultu jest Ściana Płaczu" [ankieta 89/90/15], czy zwrócenie uwagi, iż „...źródłem wiary jest Talmud i Tora, a kojarzeniem małżeństw zajmuje się swat" [ankieta 45/60/72], a w tradycji żydowskiej według słów ankietowanego leży „...pozostawianie na grobach rabinów i cadyków kamieni i kartek z prośbami do Boga..." [ankieta 45/60/49].

Kwestią, której omawianie w sposób najbardziej widoczny dotyka stereotypowego obrazu Żyda funkcjonującego w Polsce jest sprawa zawodu uprawianego przez przedstawicieli badanej mniejszości. Wprawdzie znaczna część badanych nie miała skojarzeń co do zawodów typowych dla omawianej grupy (dotyczy to 30 osób ze starszego pokolenia badanych i 26 z młodszego) za to pozostałe wypowiedzi doskonale wpisują się w tradycyjny obraz Żydów zajmujących się głównie handlem.

Ankietowani odpowiadając na pytanie o to, czy Żydzi współcześnie kojarzą się z wykonywaniem określonych zawodów, najczęściej odwołują się do twierdzenia, iż „panuje stereotyp Żyda handlowca lub finansisty" [ankieta 45/60/1] potwierdzony innym stereotypem, iż Żydzi „mają głowę do interesów" [ankieta 45/60/5].

Znaczna część odpowiedzi z obu badanych grup umiejscawia zawodowo Żydów w szeroko rozumianej sferze „bankier, kupiec fabrykant" [ankieta 89/90/14].

Odniesienia do zawodów związanych z finansami, handlem, bankowością czy ogólnie biznesem znajdują się w 40 ankietach wypełnianych przez starszych ankietowanych i w 17 z grupy młodszej.

Inne zawody pojawiające się w ankietach to „adwokat, lekarz, szewc i krawiec" [ankieta 89/90/11], „...szeroko pojęty artysta..." [ankieta 89/90/9], czyli np. „...filmowcy..." [ankieta 45/60/10], „aktorzy, reżyserzy..." [ankieta 45/60/30], „...muzycy" [ankieta 45/60/36], dalej „lekarze i prawnicy..." [ankieta 45/60/34] oraz „profesorowie akademiccy" [ankieta 45/60/27].

Zawody Żydów to więc, według ankietowanych, handlowiec, lekarz czy muzyk, bo „lekarzem był Marek Edelman, muzykiem Artur Rubinstein, a mit Żyda kupca powtarza się w literaturze czy historii" [ankieta 45/60/28].

Podsumowanie

Żydzi jako mniejszość narodowa funkcjonują na terenie Łodzi od wieków. „Najwcześniejsze wzmianki o Żydach w Łodzi pochodzą z 1715 r." [Spodenkiewicz 1990: 7]. Ta długotrwałość łódzkich kontaktów polsko-żydowskich zaważyła na wielu wypowiedziach ankietowanych, którzy przenoszą na czasy współczesne stereotypowy obraz tej mniejszości wykształcony w czasach największego jej rozwoju w okresie łódzkiej Ziemi Obiecanej. W ich ocenie Żydzi urastającą do roli potężnej siły mającej „prawa i przywileje i coraz więcej praw i przywilejów. Mają kapitał... załatwiają pozytywnie wszystkie sprawy, na których im zależy" [ankieta 45/60/49]

i w zasadzie „w chwili obecnej w większym bądź mniejszym stopniu Żydzi rządzą Polską" [ankieta 45/60/63].

Inna, z kolei, część ankietowanych wyraża sąd, iż Żydzi są dzisiaj grupą prawie niezauważalną, i choć „dużo się o nich mówi" [ankieta 45/60/54] to nie przekłada się to na realną wiedzę o tej mniejszości.

Wiedza ankietowanych łodzian o faktycznej sytuacji tej mniejszości jest znikoma i to zarówno jeśli chodzi o czasy współczesne, jak i okres Polski Ludowej.

Badani mają skłonność do powtarzania stereotypowych uwag o Żydach często o podłożu antysemickim choć połowa z nich nie deklarowała osobistej znajomości żadnego Żyda. Jest to więc raczej kontakt wyobrażeniowy, który „... można by nazwać hipotezą urojonego kontaktu, jako że nastąpił on jedynie na poziomie wyobrażeń (np. kontakt z politykiem, któremu przypisywano pochodzenie żydowskie albo wyobrażenia o skąpym sąsiedzie, którego uznano za Żyda)" [Bilewicz 2008: 254].

Antysemityzm łódzki, według ankietowanych, przybiera głównie postać „napisów na murach i kultury stadionowej" [ankieta 45/60/8] i w tym wymiarze także jest przecież zjawiskiem powstałym na zasadzie wyobrażeniowego kontaktu z Żydami, którzy są „...bardzo zdolni, sprytni, często zasobni wręcz bogaci, solidarni itd." [ankieta 45/60/30], niż wynikiem jakichś potencjalnych krzywd doznawanych współcześnie ze strony tej mniejszości.

Tak więc „nienawiść do Żyda nie ma żadnego racjonalnego uzasadnienia. Gdyby je miała, sama absurdalność antysemickich oskarżeń zdławiłaby je w zalążku" [Trachtenberg1997: 14].

Jak wynika z treści ankiet powszechny jest „... stereotyp Żyda handlowca lub finansisty" [ankieta 45/60//1] silnie utrwalony w świadomości Polaków od początków żydowskiego osadnictwa na ziemiach polskich, jako, że przecież „głównym zajęciem ludności żydowskiej... był handel dalekosiężny i lokalny" [Fuks 1982: 10].

Co zaś się tyczy znajomości kultury tej mniejszości to bardzo ogólnikowe wiadomości na ten temat prezentują nawet ankietowani deklarujący „pozytywne nastawienie" [ankieta 45/60/40] do Żydów i osobisty z nimi kontakt.

Nie można także pokazać zasadniczych różnic dotyczących postawy wobec omawianej mniejszości lub wiedzy na temat jej kultury pomiędzy badanymi ze starszej i młodszej grupy wiekowej. Jedyna zdecydowanie inaczej omawiana kwestia dotyczy źródeł wiedzy na temat łódzkich Żydów, ale akcentowana zmiana systemu edukacji nie przekłada się w sposób szczególnie spektakularny na zwiększenie zasobu wiedzy młodszych ankietowanych.

Podsumowując powyższe rozważania o mniejszości żydowskiej w Łodzi można, cytując jedną z ankietowanych, napisać, iż: „tak naprawdę większość łodzian to zupełnie nie interesuje, zorganizowani w gminy Żydzi żyją własnym życiem, o istnieniu tzw. mniejszości dowiadujemy się przy okazji obchodów wojennych rocznic..." [ankieta 45/60/44].

Aneks

Dodatkiem do głównego tekstu jest wzór ankiet rozdany obu badanym grupom wiekowym będący podstawą wniosków zawartych w powyższym artykule. Załączone części ankiety dotyczącą mniejszości żydowskiej.

ANKIETA NR 1

Ankieta ta została opracowana w Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Łódzkiego w ramach badań prowadzonych nad tematem: „Mniejszość żydowska i niemiecka w Łodzi po 1945 roku w świadomości mieszkańców miasta". Celem jej jest uzyskanie informacji o stanie wiedzy mieszkańców miasta na powyższy temat. Pytania skierowane są do osób urodzonych w Łodzi między 1945 a 1960 rokiem i tu mieszkających. Wszelkie wiadomości zebrane na podstawie tej ankiety zostaną wykorzystane jedynie do pracy naukowej. Ankieta jest anonimowa!

Z góry dziękujemy za udzielone informacje.

WIADOMOŚCI O WYPEŁNIAJĄCYM ANKIETĘ
PŁEĆ I ROK URODZENIA.....
WYKSZTAŁCENIE:.....
DZIELNICA MIASTA, W KTÓREJ PANI/PAN MIESZKA (MIESZKAŁA)
- W DZIECIŃSTWIE.....
- OBECNIE.....

CZĘŚĆ I – ŻYDZI

1. ILU ŻYDÓW, WEDŁUG PANI/PANA, MIESZKA OBECNIE W ŁODZI?
(PROSZĘ O PODANIE ORIENTACYJNEJ, PRZYBLIŻONEJ LICZBY)
2. CZY WYRÓŻNIAJĄ SIĘ NA TLE INNYCH ŁODZIAN?
- JEŚLI TAK TO CZYM?
3. CO, WEDŁUG PANI/PANA, OZNACZA TERMIN ANTYSEMITYZM?
A. CZY, WEDŁUG PANI/PANA, ŁODZIANIE SĄ ANTSEMITAMI?
   - JEŚLI TAK TO DLACZEGO? (PODAJ PRZYKŁADY)
   - JEŚLI NIE TO DLACZEGO? (PODAJ PRZYKŁADY)
4. JAKI JEST PANI/PANA STOSUNEK DO TEJ MNIEJSZOŚCI I DLACZEGO WŁAŚNIE TAKI?
   - CZY OKRES PRZEMIAN PO 1989 ROKU WPŁYNĄŁ NA ZMIANĘ TEGO STANOWISKA?
5. CZY MIAŁA PANI/PAN OSOBISTY KONTAKT Z PRZEDSTAWICIELAMI TEJ MNIEJSZOŚCI?
   - JEŚLI TAK TO NA CZYM ON POLEGAŁ?
6. CZY, WEDŁUG PANI/PANA, ZMIENIŁA SIĘ SYTUACJA TEJ GRUPY PO PRZEMIANACH 1989 ROKU?
A. JAK WYGLADAŁA W PRL?
B. JAK WSPÓŁCZEŚNIE?
7. CZY WEDŁUG PANI/PANA ZMIENIŁ SIĘ STOSUNEK ŁODZIAN DO TEJ GRUPY W OKRESIE PO PRZEMIANACH 1989 ROKU?
8. CZY POTRAFI PANI/PAN WYMIENIĆ JAKIEŚ OSOBY, OBIEKTY LUB INSTYTUCJE ZWIĄZANE Z DZIAŁALNOŚCIĄ TEJ MNIEJSZOŚCI NA TERENIE ŁODZI?
9. CZY ŻYDZI UCZESTNICZĄ W WAŻNYCH DLA MIASTA WYDARZENIACH?
   - JEŚLI TAK TO W JAKICH? (WYMIEŃ PRZYKŁADOWE)

10. CZY ZNA PANI/PAN JAKIEŚ SZCZEGÓŁY DOTYCZĄCE ZWYCZAJÓW OMAWIANEJ MNIEJSZOŚCI (NP. ŚWIĄT KALENDARZOWYCH, OBRZĘDOWOŚCI RODZINNEJ LUB INNYCH)?
11. CZY CZŁONKOWIE OMAWIANEJ GRUPY KOJARZĄ SIĘ, WEDŁUG PANI /PANA, Z WYKONYWANIEM KONKRETNYCH ZAWODÓW?
    - JEŚLI TAK TO JAKICH? (WYMIEŃ PRZYKŁADOWE)
12. JAKIE SĄ GŁÓWNE ŹRÓDŁA PANI/PANA WIEDZY NA TEMAT TEJ MNIEJSZOŚCI?

ANKIETA NR 2

Ankieta ta została opracowana w Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Łódzkiego w ramach badań prowadzonych nad tematem: „Mniejszość żydowska i niemiecka w Łodzi po 1945 roku w świadomości mieszkańców miasta". Celem jej jest uzyskanie informacji o stanie wiedzy mieszkańców miasta na powyższy temat. Pytania skierowane są do osób urodzonych w Łodzi między 1989 a 1990 rokiem i tu mieszkających. Wszelkie wiadomości zebrane na podstawie tej ankiety zostaną wykorzystane jedynie do pracy naukowej. Ankieta jest anonimowa!

Z góry dziękujemy za udzielone informacje.

WIADOMOŚCI O WYPEŁNIAJĄCYM ANKIETĘ
PŁEĆ I ROK URODZENIA.....
WYKSZTAŁCENIE:.....
DZIELNICA, W KTÓREJ PANI/PAN MIESZKA..

CZĘŚĆ I – ŻYDZI

1. ILU ŻYDÓW, WEDŁUG PANI/PANA, MIESZKA OBECNIE W ŁODZI? (PROSZĘ O PODANIE ORIENTACYJNEJ, PRZYBLIŻONEJ LICZBY)
2. CZY WYRÓŻNIAJĄ SIĘ NA TLE INNYCH ŁODZIAN?
   - JEŚLI TAK TO CZYM?
3. CO, WEDŁUG PANI/PANA, OZNACZA TERMIN ANTYSEMITYZM?

A. CZY, WEDŁUG PANI/PANA, ŁODZIANIE SĄ ANTSEMITAMI?
   - JEŚLI TAK TO DLACZEGO? (PODAJ PRZYKŁADY)
   - JEŚLI NIE TO DLACZEGO? (PODAJ PRZYKŁADY)

4. JAKI JEST PANI/PANA STOSUNEK DO TEJ MNIEJSZOŚCI I DLACZEGO WŁAŚNIE TAKI?
5. CZY MIAŁA PANI/PAN OSOBISTY KONTAKT Z PRZEDSTAWICIELAMI TEJ MNIEJSZOŚCI?
   - JEŚLI TAK TO NA CZYM ON POLEGAŁ?
6. CZY, WEDŁUG PANI/PANA, ZMIENIŁA SIĘ SYTUACJA TEJ GRUPY PO PRZEMIANACH 1989 ROKU?

A. JAK WYGLADAŁA W PRL?
B. JAK WSPÓŁCZEŚNIE?

7. CZY WEDŁUG PANI/PANA ZMIENIŁ SIĘ STOSUNEK STARSZEGO POKOLENIA ŁODZIAN DO TEJ GRUPY W OKRESIE PO PRZEMIANACH 1989 ROKU?
8. CZY POTRAFI PANI/PAN WYMIENIĆ JAKIEŚ OSOBY, OBIEKTY LUB INSTYTUCJE ZWIĄZANE Z DZIAŁALNOŚCIĄ TEJ MNIEJSZOŚCI NA TERENIE ŁODZI?

CZY ŻYDZI UCZESTNICZĄ W WAŻNYCH DLA MIASTA WYDARZENIACH?

9. CZY ZNA PANI/PAN JAKIEŚ SZCZEGÓŁY DOTYCZĄCE ZWYCZAJÓW OMAWIANEJ MNIEJSZOŚCI (NP. ŚWIĄT KALENDARZOWYCH, OBRZĘDOWOŚCI RODZINNEJ LUB INNYCH)?
   - JEŚLI TAK TO W JAKICH? (WYMIEŃ PRZYKŁADOWE)
10. CZY CZŁONKOWIE OMAWIANEJ GRUPY KOJARZĄ SIĘ, WEDŁUG

PANI /PANA, Z WYKONYWANIEM KONKRETNYCH ZAWODÓW?
- JEŚLI TAK TO JAKICH? (WYMIEŃ PRZYKŁADOWE)

11. JAKIE SĄ GŁÓWNE ŹRÓDŁA PANI/PANA WIEDZY NA TEMAT TEJ MNIEJSZOŚCI?

Wszystkie ankiety wykorzystane w tekście w formie cytatów znajdują się w archiwum Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej UŁ.